

УДК 070:82-92:[316.4-055.2(47+57)]
DOI: <https://doi.org/10.18524/2308-3255.2022.28.268483>

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЖІНОЦТВА В СРСР (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ДИСИДЕНТСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ)

Алла Коваленко,

канд. філол. наук, доц. кафедри періодичної преси та медіаредагування
факультету журналістики, реклами та видавничої справи
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: kovalenkoalla777@gmail.com

У статті здійснено аналіз публіцистики українських жінок-дисиденток на предмет порушення в них соціальних проблем жіноцтва в СРСР. Встановлено, що промови, нариси, статті документи демонструють конфлікт двох ідеологічних дискурсів: радянського патріархального маскулінного та фемінного в межах опозиційного дисидентського інформаційного потоку та виводять його у світовий інформаційний простір. Виявлено, що закріплене юридично «рівноправ'я» оберталось у соціумі для жінок пропорційно негативним ефектом: безправ'ям жінки. Завдяки маніпуляціям, перекрученням та продукуванням стереотипів у ЗМІ радянським офіційним режимом відбувались обмеження для жінок їхніх соціальних ролей, прав і свобод. З'ясовано, що публіцистика Н. Світличної та Н. Строкатої відбиває боротьбу дисиденток як за права усіх радянських жінок, так і за власні, спротив знуцанням та психологічним експериментам під час слідства, обмеженням їхніх прав на захист і несправедливим вирокам.

Ключові слова: патріархальний та феміністичний дискурси, жінки-дисидентки, «політичні/кримінальні сироти», юридичні права, публіцистика.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми та її зв'язок із науковими й практичними завданнями.

Тоталітарна система СРСР була представлена патріархальним типом суспільства, що гальмувало чи то б пак нівелювало потуги українського фемінізму, що зародився ще з кінця XIX – початку XX століття. Також питання прав жінок не було одним із пріоритетних у діяльності українських дисидентів, позаяк перед ними ставилися складніші питання політичного, організаційного та іншого характеру. Однак діяльність таких відомих українок, як Алла Горська, Михайлина Коцюбинська, Ірина Калинець, Стефанія Шабатура, Оксана Мешко, Надія Світлична, Ніна Строката та інших, їхня публіцистична творчість свідчать про його назрілість. У силу такої представленості можемо говорити як не про новий етап феміністичного руху, то принаймні його актуалізацію в суспільстві, що невідривно пов'язана із загальним суспіль-

ним піднесенням шістдесятництва, «душею» якого, за висловом багатьох, «людиною духу» (О. Заливаха) стала Алла Горська.

Мета дослідження – дослідити соціальний феномен боротьби українських жінок-дисиденток за свої права й свободи на прикладі публіцистики найбільш активних учасниць руху, порушених у ній проблем жіноцтва, вироблення культури норм жіночності та неофіційних стереотипів соціально активної жінки завдяки комунікації з аудиторією посередництвом власної публіцистики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення ґендеру в усіх сферах соціального життя наразі актуальне й широче. Витоки феміністичних досліджень сягають другої половини ХХ ст. і насамперед розпочинаються за кордоном такими відомими західними вченими, як Т. де Лауретіс, Роберт Столпер, Робін Лакофф, Е. Кеселер-Харрис, Дебора Таннен, Памела Морінієр [2] та ін. Серед українських наукових праць, що досліджують фемінізм у різних соціальних середовищах – від політики, культури, психології до медіасфери тощо, можемо виділити українські соціологічні студії Т. Марценюк, К. Настоящої, О. Плахотнік [2] як тих, хто приділив увагу питанням жіночої праці, вивчав статистику, взаємозв'язки професійної підготовки та освіти, а також висвітлення цих проблем у ЗМІ.

Значна увага звернена на вияв ґендеру в медіа Л. ван Зунен, Сарою Макарайєю, Тінатін Зурабішвілі [2] та іншими зарубіжними дослідниками, серед вітчизняних науковців можемо виділити О. Вартанову, О. Смирнову, О. Поду, О. Вороніну, Т. Землякову [2], які наголошували на міждисциплінарності зазначеного аспекту та його впливи на типологію видань, специфіку ґендерно маркованих сучасних видань. Так, Т. Землякова [2] штудіює ґендерний складник у соціальних комунікаціях, його структуру та функції за матеріалами преси; О. Хамедова [15] ставить питання про нові підходи у вивченні історії української журналістики й зміни в методології дослідження ЗМІ, пропонуючи ґендерний аналіз тощо. Взаємини ґендеру та ідеології є предметом зацікавлення О. Кісь [4], О. Хамедової [15], М. Вороніної [1] та інших сучасних науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вже в 1920-1930-х рр. тоталітарний режим почав використовувати феміністичний рух на свою користь і, як стверджує М. Вороніна [1], розпочався «більшовицький емансипаційний експеримент». Тобто йдеться про широке залучення жінок до соціального життя й використання їх для втілення власної ідеології під гаслом жіночої рівноправності, яке ніби в суспільстві постало як пріоритетне завдання. Це й участь жінки в партійному житті, можливість бути делегаткою від місцевих органів влади, і залучення її у виробництво. О. Хамедова [15], досліджуючи націоналістичну пресу, наголосила, що в патріархальному тоталітарному та неопатріархальному (націона-

лістичному) проєктах маскуліність була нормативною й тому в пресі радянські жінки наділялися тільки біологічною, символічною та ідеологічною функціями.

Але під приводом цього «емансипаційного проєкту» водночас радянський соціум демонструє перевагу маскуліних ознак, забороняє розрізнення громадян у суспільстві за ґендерним принципом, що безпосередньо виявляється через соціальний статус, освіту, професійну сферу, сімейні обов'язки тощо.

По суті, в радянській системі жінкам відведена роль соціально незахищеної верстви в усіх аспектах суспільного життя: з одного боку, за законодавством жінка має рівні права з чоловіками на працю, відпочинок, освіту, владу, хоч праця для жінки – це не право, а обов'язок; оплата праці нижча, повноцінна політична діяльність – табу, шалена соціальна експлуатація. У законодавчій системі СРСР, зокрема в Конституції СРСР з поправками за 1962 рік, зі 146 статей тільки дві статті присвячені жінці: Ст. 122 гарантувала їй право на освіту й працю, а Ст. 137 надавала право бути обраною до органів влади [7]. Ті ж самі права були затверджені в Конституції УРСР, відповідно Ст. 121 та Ст. 136 [8]. Як зазначає А. Коваленко: «реалії ж були іншими – жінка мала виявляти соціальну компетентність, уміння забезпечити продуктами, одягом родину, не мати будь-яких пільг, відпусток, наприклад щодо народження й догляду за дітьми, що й стало предметом відображення статей, листів до секретарів ЦК КПРС, виступів Н. Строкатої та Н. Світличної» [6]. Так, Н. Світлична у своїй публіцистиці торкається питання тяжкої жіночої праці та її оплати в СРСР, наприклад у нарисі-спогадах про Аллу Горську. Загалом для Н. Світличної Алла Горська стала взірцем національно свідомої українки разом з Людмилою Семикіною, Галиною Зубченко, Галиною Севрук, Ларисою Івановою: «для мене вона була і є багато в чому зразком» [10, 624]. Талановита художниця, незважаючи на її якісну роботу, старанність і відповідальність, часто відчувала матеріальну скруту. Жінка, яка поєднувала гордість, порядність, вільнолюбство й жіночність, «<...> не любила себе показувати, хоч завше з-поміж інших виділялась незалежністю. Ходила часто екстравагантно одягнена <...>» [10, 618]. Однак і їй була притаманна певна маскуліність (жорсткість – А. К.) не лише через вдачу, а й через те, що умови існування жінки в радянському соціумі, де в неї й справді були рівні права на тяжку працю, хатні обов'язки та навіть матеріальне забезпечення сім'ї. Цій творчій натурі доводилося працювати не лише пензлем, а часто з цементом, арматурою, склом, важкими матеріалами й займатися фізичною, зовсім не жіночою працею, з «попеченими, завжди потрісканими руками». У спогадах про роботу над мозаїчним панно в Донецьку Н. Світлична пише про тяжку фізичну роботу, коли художники вставали разом із сонцем і повертались із темрявою, поспішали, а тому був ненормований день. Чоловіки такого режиму не витримали: «Тільки Алла від початку до кінця вставала о п'ятій, одягалася, як би вона не почувалась. Бувало, що в неї серце боліло, бувало, що була перевтомлена занадто (вихідних не мала), але вона була дуже вимоглива до себе» [10, 619]. Матеріальний стан родини був складний, адже через її сумлінне ставлення до ро-

боти не мала додаткового заробітку. Іноді вона працювала безкоштовно й при цьому часто була альтруїсткою, доброю, щедрою людиною. Так, після чергової роботи колгосп, замість розрахуватися грошима, виділив продукти: «Десять за місяць перед смертю Алла Горська привезла звідти повну вантажну машину харчів. Що вона з ними робила: почала роздавати серед знайомих. Цей останній місяць вона справді займалася такими благодійними справами. Допомогала іншим» [10, 622]. Часто й сама Н. Світлична допомагала Аллі Горській у цій складній роботі, щоб вчасно закінчити державне замовлення: «Я була свідком одної такої сцени... Ми працювали разом на мозаїках року 1967-го у місті Жданові. Робота була фізично важка. Ми самі себе дуже завантажували, щоб швидко закінчити її» [10, 617], і водночас Алла Горська допомагала Н. Світличній харчами, дровами на зиму під час скрути.

У боротьбі радянського та фемінного дискурсів щодо висвітлення проблем жінки домінує останній, тому що з боку дисиденток представлений конктерно-персоналістський спосіб комунікації посередництвом публіцистики та влади-знання авторки, підкріплений фактами й подіями з реальної дійсності, власного життя й життя колег.

Під час зустрічі із закордонною пресою в м. Монреаль та Українською Громадою [11] Н. Світлична заявила у світовому інформаційному просторі про проблеми радянських жінок, не маючи можливості розповісти про це в СРСР, порушила питання щодо шантажування слідчими органами й каральною системою КДБ дітьми під час проведення слідства та несправедливого позбавлення материнських прав жінок-дисиденток, зокрема її та І. Калинець, у якої залишилася 9-річна донька без матері й тата, бо обое були в таборах. Після арешту Н. Світличної її дитину було вилучено до дитячого будинку/сиротинця без попередження матері й найближчих рідних; дворічний син арештантки перебував у дитячому будинку два тижні, і ніхто про це не знав, згодом не дозволили оформити опікунство над хлопчиком її рідній матері, звинувативши в поганому вихованні власних дітей, за визначенням слідчих органів, «двох злочинців»; зрештою сина віддали далеким родичам. Н. Світлична скаржилася, що як з дитиною, так і з нею поводитися жорстоко, незалежно від ступеня злочинності, адже її арештували за зберігання та друкування забороненої літератури. Нікому з родичів не дозволяли зустрічі з сином, а вже під час проведення слідства дисидентка мала побачення з сином три рази; вона дуже переймалася психологічним станом дитини, яка «ходила на слідство разом з матір'ю» [11]. Після слідства Н. Світличній погрожували позбавленням материнських прав, як це практикувалося серед релігійних жінок-дисиденток. По суті, над усіма дітьми політичних в'язнів нависала загроза позбавлення батьківських прав. Жінка ставить питання про те, що це психологічні експерименти над нею, як і спокушання прикладом Зіновії Франко, котра зізналася й покалася «у злочинах» заради дітей. Більше того, всі хто намагався допомогти вирішити питання з сином Н. Світличної, теж були покарані радянською системою й потім на тривалий час залишилися без роботи.

Інша проблема, порушена Н. Світличною, психологічний стан дітей і їхній статус «політичних/кримінальних» сиріт, юридично не визначений. У розмові з журналістами вона заздалегідь зазначала, що психологічно й дітям арештованих було важко, позаяк у садочках та школах їм говорили про щасливе дитинство, а реалії були зовсім іншими, й досягнути малим таку ситуацію було важко. Також родичам та дітям не можна було поховати батьків-в'язнів, якщо вони померли в таборах, на батьківщині, а жінкам не дозволено побачити та провести в останню путь чоловіків-в'язнів, як було з Катериною Зарицькою [11].

У конфлікті патріархального та фемінного був порушений соціальний конструкт ґендеру, який нівелював жіночі ролі та права, закріплені в українських культурних нормах, сформованих історично. Українська жінка не могла належним чином демонструвати свою національну ідентичність, вільнолюбство, свободу вибору тощо. Це одна із глобальних проблем, яку можна простежити на прикладі долі ув'язнених дисиденток.

Осмилення свого соціального досвіду ув'язнення та статусу жінки-дисидентки простежується в автобіографічному наративі Н. Світличної, до прикладу в спогадах «Погроми з продовженням» [12]. Тут демонструється, як все чоловіче стає пріоритетним і нормативним. Під час слідства з боку слідчих-чоловіків відбувся постійний психологічний тиск, маніпуляції, намагання приписати їй чужі злочини. Як згадує Н. Світлична, перший слідчий Олександр Сірик, з вигляду «приятний і співчутливий», насправді виявився маніпулятором, намагався викликати довіру, а потім підло використовував сентиментальні моменти й займався фабрикацією доказів. На думку авторки, він «усього лише гвинтик у машині, запрограмований тільки на те, щоб гнути й ламати» [12, 77]. Інший слідчий Іван Левченко, «кремезний здоровань», який «ламав» політичних в'язнів чоловіків, постійно погрожував обшуками, натомість Н. Світлична, дещо тремтячи, виявляла вдавану байдужість і стояла на своєму. Загалом вона обрала стратегію не давати жодних свідчень протягом усього слідства: «<...> я кілька місяців на всіх допитах повторювала ту саму фразу про шантаж і підступність як узаконені засоби гри і свою відмову грати в цьому спектаклі...» [12, 77]. У цих статево-рольових конфліктах зі слідчими вона відповідала ввічливо, достойно, демонструючи зневагу до «морально дрібних» чоловіків, представників каральної системи, про яких згадує з іронією або сарказмом. Вони «розставляли професійні пастки», «усіяло шантажували» тощо: «Коли він (слідчий Левченко – А. К.) під керівництвом Сірика вже кінчав підшивати матеріали слідства в томи слідчої справи і я побачила, як багато назбиралося тих томів, я жартома порадила опублікувати це багатотомне видання, а що в нашій найбагатшій країні постійно бракує паперу, то щоб спробував зробити це за кордоном. Він кинув на мене переляканий погляд.

- А що б вам було за це – не більше ж, ніж сім плюс п'ять? – допитувалася я.
- Та ні, – відповів Левченко серйозно. – Беріть вище: розстріл» [12, 82].

Таким чином були порушені процесуальні норми ведення слідства, слідчі використовували незаконні методи слідства, використовуючи шпигунство, підсад-

них співкамерниць, які намагалися випитувати чи стежити за нею, як-от Леокадія Омельчук: «завдання вона виконувала з більшим або меншим успіхом» [12, 83]; «розставляли професійні пастки та шантажували» з допомогою студентки з Пряшівщини Ганни Коцур, через неправдиві покази якої було засуджено двох дисидентів і які змушена була спростовувати Н. Світлична [12, 94]. Принизливим було для авторки й те, що слідчі, не зумівши морально зламати, призначили їй психіатричну експертизу в божевільні: «мені не дали взяти нічого з собою, а посадили до воронка і повезли просто до психіатричної лікарні імені Павлова» [12, 84]. Лікарі, котрі проводили експертизу, лицемірили та провокували її, пропонуючи прочитати Ф. Достоєвського, якого ніби читав В. Стус, очікуючи, що Н. Світлична згадає його у своїх розповідях. Тут вона змушена була терпіти брутальні лайки санітарів, різні шуми в палатах, відчувала себе як «піддослідний кріль» і що «кожен твій незначний вчинок може зіграти вирішальну роль у твоїй долі» [12, 84].

Для авторки перебування в божевільні – це не тільки певний стрес, побоювання за своє майбутнє, а на підсвідомому рівні – присуд усій системі, «циклопському оку». Тільки читання, переклади й самоосвіта дозволяла в ув'язненні жінкам-дисиденткам підвищити свій інтелектуальний рівень, і водночас така робота – це компенсаторні прояви емоційного напруження від шаленого фізичного й психологічного тиску.

Жіночі особливості пам'яті в цих спогадах демонструють перемишування фактів та емоційного складника, що свідчить про переживання психічної травми. Її комунікаційна пам'ять демонструє почуття, стосунки людей, включає емоційні елементи, деталі. Так, на знак звільнення з психлікарні й закінчення експертизи, дівчата з експертної палати подарували їй цукерки, пригостили, вона ж не могла їх одразу з'їсти, а в тюрмі «такі речі недопущені» [12, 85], що й без того погіршило її настрій.

Під час судового процесу порушено право на захист – Н. Світличній не надали професійного адвоката, натомість, яка була, підійшла формально до виконання своїх обов'язків: «адвокат лише безпомічно розводила руками» [12, 86], тому арештована сплатила з власного тюремного рахунку послуги й відмовилася від неї. Під час самого судового процесу Н. Світличній не дозволили докладно ознайомитися із висновками слідчих і в цілому зі справою, прочитати цілі томи справи не було часу й навіть можливості зафіксувати якісь деталі, через що вона не могла вибудувати стратегію самозахисту; заборонили вдягнути на судовий процес вилучений під час слідства кептар і «без кептаря я чулася напівзодягнуною, зрештою, такою й була» [12, 89], оскільки вбачали в цьому націоналістичні прояви. Суд, замість відкритого, був закритим, і її судили в порожній кімнаті. Судова колегія була представлена чоловіками замість жінок, і лише обвинувачем-прокурором була жінка. «На цьому жіноча частина судового ансамблю кінчалася...» [12, 90], – з іронією відзначає авторка, що теж ілюструє конфлікт ідеологій. Зрештою, судовий вирок за чотири примірники машинописного тексту Є. Сверстюка «Котляревський сміється», які «розповсюдила їх шляхом передачі авторові» [12, 89] – Ст. 62 ч. 1 КК УРСР – «антирадянська діяль-

ність» – 4 роки ув'язнення в таборі. Сама авторка з сарказмом підкреслює абсурдність формулювання висновку суду, за котрий призначено несумісне покарання.

Нараторка згадує, що вимушена була погодитися з вироком і визнати частково себе винною, адже «панічно боялася позбавлення материнських прав, я просила суд дати яке завгодно покарання, тільки не розлучати з сином...я обіцяла ніколи нічого не переписувати, не передруківувати й не копіювати в жоден інший спосіб» [12, 96]. Рефлексуєчи згодом ще про причини визнання себе винною, Н. Світлична з сарказмом записала, що визнавала для себе, бо тоді наївно вірила в «проголошену конституцією свободу слова, недооцінивши кримінальний кодекс» [12, 96] і, маючи вищу освіту, не уважно читала юридичні закони. Тобто така діяльність, «злочин», на її думку, не міг оцінюватися Кримінальним Кодексом.

Все перебування у в'язниці для Н. Світличної – це ґендерний конфлікт, накладений на картину світу, і водночас інтелектуальний, який, безсумнівно, виграють жінки. Фактично це протистояння жінки із правоохоронною системою, що захищає тоталітарну систему, уособлену чоловіками-слідчими, начальником в'язниці тощо. У цьому конфлікті Н. Світлична, як і Н. Стротак, яка будувала свої виступи в суді, публіцистичні тексти на основі бінарної опозиції чоловіче – жіноче, система – дисиденти (див. Коваленко А.Ф. [5]), продумує свою стратегію поведінки, перебуваючи на щабель вище від супротивників не тільки на інтелектуальному, а й на культурному й моральному рівнях.

Н. Строката, яка теж відбувала реченець, була однією з активних учасниць дисидентського руху. На прикладі її переслідування очевидне використання панівного стереотипу, конструйованого десятиліттями в системі жінки-виховательки, жінки-натхненниці, зумовленої ідеологічною функцією жінки в радянському суспільстві, причому не стосовно дитини, а чоловіка. Відповідно, маємо викривлене уявлення про інститут сім'ї в СРСР та роль жінки в ньому. Під тиском слідчих органів, ректорату медичного університету, колективу вона мала перевиховати чоловіка-в'язня В. Карванського або відмовитися від нього, тобто зробити вибір на користь системи, на що вона відповіла колегам: «Мені складно, як дружині, небайдужій до інтересів свого чоловіка, якими б не були ці інтереси, не захищати їх» [3, 114]. Дисидентка була змушена терпіти цькування не лише на роботі, а й у місцевій пресі, де її приватне життя виставлене на загал якимось І. Петренком, котрий редукує саме радянський стереотип жінки-виховательки. Натомість вона, протестуючи проти такої ролі жінки в СРСР, її абсурдності, а також тортур власного чоловіка, просить у заяві до Л. Брежнєва та начальника лагерь Королькова його розстріляти, що була опублікована в 1969 у французькій газеті «Юманіте» [3, 108].

Н. Строката протиставляє офіційному стереотипу жінки-виховательки жінку-друга, порадилицю, а також жінку-громадського діяча, соціально активну та національно свідому. Жінка-дисидентка використовує право на протест у в'язниці, голодування, стає членом-засновником УГ, співзасновником інформаційних видань Закордонного представництва, журналів («Віра»), організатором сестринського руху, що займав-

ся благодійництвом, виступає авторкою історичних документів, організатором жіночих рухів, благодійних акцій, якою й стала Н. Строката. Вона була науковцем, високоосвіченим лікарем, професіоналом, входила до асоціації мікробіологів, а її праці мали активне застосування в медицині. Водночас Н. Строката уособлює роль жінки-автора промов, статей, публіцистичних текстів тощо. Сама позбавлена особистих амбіцій і як авторка виводить жінку на нові щаблі суспільного поступу: творчий, інтелектуальний, загальнополітичний. Так, у нарисі «Розповідь про Раїсу Руденко» [14, 11], акцентує на тому, що Раїса – дитина війни, освічена, вихована, вільнолюбива: «Зустріч з Миколою Руденком принесла їй велику любов і створила можливість для широкої й незалежної самоосвіти, яку вони здобували разом. Життя було змістовне, хоч багате на труднощі (у тому числі й матеріальні). Раїса була співучасником світоглядних пошуків, яким віддався її чоловік. Вона оберігала спокій чоловіка, перебуваючи разом з ним у тому світі, який він створював у своїй душі» [14, 222]. Як дружина одного із співзасновників та голови Української Гельсінської групи вона була сміливою та діяльною. Уклдала й розсилала протестні заяви, виходила на одинокі пікети на місце в Москві, де «не раз відбувалися протестні демонстрації найбільш одчайдушних» [14, 222].

Слідчі органи теж втручалися в родинні стосунки Руденків: перешкождали їхньому листуванню, намовляли одне проти одного, містифікуючи факти відмови одне від одного. Тоталітарний офіційний устрій ділив світ на «свій» і «чужий», і те, що за Конституцією гарантувалось у Ст. 102 (право на свободу самовираження) [8], для Руденків стало вироком. Ще до арешту на Раїсу Руденко всією правоохоронною системою було влаштовано, за висловом Н. Строкатої, «справжнє полювання» [14, 223], по суті, бандитські методи залякування: постійні затримування, несподівані протизаконні обшуки, пограбування тощо. Але навіть після суду й вироку – 10 років ув'язнення Раїса не принижувалася, не писала касаційних скарг і не сподівалася побачити в Мордовії свого чоловіка, тому що система, за словами нараторки, чоловічі й жіночі табори робила «ретельно ізольованими», в часи ж перебудови КДБ навіть пропонувала походи до театру в супроводі конвою, написання заяви й відмови від своїх слів, а також заяву на помилювання.

Питання соціальної несправедливості стосовно жінок Н. Строката порушує й у своїх статтях, зокрема статті «Світ правдивими очима. Тюремно-табірний анти-світ» [14], зображуючи жіночі табори. Стаття як ґрунтовна розвідка пеніціарної системи періоду застою або, так званої, післясталінської «гуманізації» СРСР становить авторське дослідження умов перебування в'язнів-жінок у таборах, за визначенням учасниці подій, – «концтаборях». Оповідачка зображує дискримінацію жінки за біологічним принципом, фізичні тортури, випробування холодом від бетонних приміщень, відсутність ковдр, постійно увімкнене світло, антисанітарію, голод [13]. Особливо саркастично зображена авторкою «унікальна» асенізаційна система: «в тюремних камерах СРСР і в космічну еру збережено «параші» [14, 229], непристосована для в'язнів-жінок: «<...> вона збирає сечу й фекалії. Але ж над «парашею» та-

кож умиваються й виконують специфічний жіночий туалет. З усім тим різноманітним вмістом «параша перебуває в камері 24 години на добу, а два рази на добу <...> ув'язненого виводять до колектору, в який можна вилити вміст «параші» [14, 229]. Серед новацій тюрем, «які знаходяться під опікою КГБ і яким воно гордо демонструє свою гуманізацію в період дозрілого соціалізму» [14, 230], Н. Строката називає деталі – так звані «дерев'яні подіюми», тобто «нари», а згодом ліжка, у яких «прилотовані металеві перетинки», які тиснуть на спину, бо відсутній каркас, і тіло провалюється, вгинається, коли в'язень лежить: «Для жінок – навіть вагітних – або для хворих немає винятку» [14, 230]. Специфічні ж жіночі гігієнічні засоби жінки отримували тільки в «передачах» від рідних, держава витрати на це не передбачила, лікарі так само анітрохи не переймаються специфічними жіночими потребами, проблемами дітей ув'язнених, як і в цілому умовами для всіх в'язнів, тому авторка резюмує: «Знехтування принципу священної поваги до Людини прирікає мільйони в'язнів на животіння в антилюдських умовах» [14, 231]. Фактично такі антигуманні антисанітарні умови, включно з відсутністю інформації про зовнішній світ, або перекрученою інформацією від слідчого разом із фізичними тортурами, порушенням презумпції безневинності, – це все елементи тиску на ув'язненого, тобто каральний побут.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, актуальність проблем жіноцтва серед жінок-дисиденток була зумовлена інформаційним та нормативним (правовим) тисками в тоталітарному соціумі. Модель поведінки жінок-дисиденток демонструє боротьбу за свої права на ідеологічному, політичному, економічному, юридичному та інших рівнях з усією тоталітарною державою і навіть у статево-рольових конфліктах під час судових засідань, що символізують їхню боротьбу з усією радянською системою. Тому частково така боротьба й реалії життя теж маскулінізують жінку-дисидентку. Сформований радянським соціальним інжинірингом офіційний стереотип жінки свідомо руйнується жінками-дисидентками на нормах фізичної, розумової та емоційної твердості, завдяки їхній публіцистиці, комунікації з громадськістю, та формується нове уявлення, нові соціальні функції, і це вже не жінка-вихователька, а жінка-порадник, жінка-друг, жінка-інтелігентка, жінка-публічна особа, яка виступає в боротьбі нарівні з чоловіками тощо. Така діяльність жінки дозволяє виборювати соціальний паритет з чоловіками й водночас привернути увагу до проблем гідної оплати праці, належного юридичного захисту, прав матері й дитини (позбавлення материнських прав та поява так званих «кримінальних/політичних сиріт»), свободи вибору, свободи віросповідання й вираження національної приналежності та активної соціальної діяльності; критикувати непристосованість пенітенціарної системи до потреб жінок, не закріплених у радянському законодавстві, ціною фізичних і психологічних тортур, ув'язнення, смерті. Радянський режим маскулінізує жінку, маніпулюючи гаслами рівноправ'я, використовуючи її на виробництві для укріплення існування режиму у вигляді «більшовицького емансипаційного експерименту».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вороніна М. «Нова радянська жінка»: гендерна політика радянської влади. Українські жінки у горнилі модернізації / Під заг. ред. О. Кісь. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2017. С. 131–156.
2. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. Київ: Критика, 2014. 217 с.
3. Донька Одеси: Ніна Строката в документах і спогадах / Упор. О. С. Різників. Одеса: Друк, 2000. 274 с.
4. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти: монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.
5. Коваленко А. Комунікаційна парадигма публіцистичного дискурсу дисидентів (на матеріалі текстів Ніни Строкатої). *Діалог: Медіа-студії*. 2015. Вип. 20. С. 106–115.
6. Коваленко А. Ф. Українські дисиденти в обороні своїх конституційних прав (на матеріалі публіцистичних текстів 1960-1980-х рр.). *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні*: матеріали круглого столу 17 лист. 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 51–53.
7. Конституция (Основной закон) СССР в редакции от 13 декабря 1962 г. URL: <http://www.rusconstitution.ru/library/constitution/articles/9598/> (дата звернення: 18.10.2022) [In Russian].
8. Конституція (основний закон) Української соціалістичної республіки. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 18.10.2022)
9. Петренко І. С кем же Вы, Строкатова? Знамя коммунизма. 6 марта 1971 года.
10. Світлична Н. Апла Горська. *Душа українського шістдесятництва*. Київ: Смолоскип, 2015. С. 614–624.
11. Світлична Н. Зустріч з пресою в м. Монреаль, Канада 1 березня 1979 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TdrGRTY7bTA> (дата звернення: 18.10.2022).
12. Світлична Н. Погром з продовженням (II). *Сучасність*. 1983. Ч. 4. С. 72–99. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Suchasnist/1983_N04_264/ (дата звернення: 18.10.2022)
13. Строката Н. Сторінка Ніни Строкатої: Про покарання голодом. *Віра*. 1983. Ч. 4(32). С. 19.
14. Строката Н. Тюремно-табірний антисвіт. *Донька Одеси: Ніна Строката в документах і спогадах*. Одеса: Друк, 2005. С. 228–232.
15. Хамедова О. Ідеологія, гендер, дискурс: нові підходи до вивчення історії преси. *Вісник Львівського університету*. Серія Журналістикознавство. 2019. Вип. 46. С. 49–56.

Social problems of women in the USSR (based on the material of Ukrainian dissident journalism)

Alla Kovalenko,

PhD in Philology,

Associate professor of the Department of Periodicals and Media Editing

Faculty of Journalism, Advertising and Publishing

Odesa I. I. Mechnikov National University

e-mail: kovalenkoalla777@gmail.com

The article analyzes the journalism of Ukrainian women dissidents in terms of raising social problems of women in the USSR. It is established that the speeches, essays, and documents demonstrate the conflict between two ideological discourses: Soviet patriarchal masculine and feminine within the opposition dissident information flow. It is revealed that the legally enshrined “equality” in society resulted in a directly proportional negative effect for women: women’s disenfranchisement. Through manipulation, distortion, and stereotyping in the media, the Soviet official regime restricted women’s social roles, rights, and freedoms, including freedom of choice, decent wages, the penitentiary system’s inability to meet women’s needs, gender conflict in the judicial system, deprivation of maternal rights, and the emergence of so-called “criminal/political orphans,” and prohibited them from expressing their national identity. At the same time, the texts under study offer “unofficial” stereotypes of women as fighters, intellectuals, etc. The journalism of N. Svitlychna and N. Strokataya reflects the information of the world community about the dissidents’ struggle for the rights of all women in Soviet society, as well as for their own, the struggle against the restriction of their own human rights and the lack of proper legal protection, bullying and psychological experiments during the investigation and unjust sentences.

Keywords: patriarchal and feminist discourses, women dissidents, “political orphans”, legal rights, journalism.

REFERENCES:

1. Voronina, M. (2017). «Nova radianska jinka»: genderna polityka radianskoi vlady. Ukrainski jinky u gornyli modernizacii [«New Soviet Woman»: gender policy of the Soviet government. Ukrainian women in the crucible of modernization]. Kharkiv. pp. 131–156. [In Ukrainian].
2. Gender dlia medii: pidruchnyk iz gendernoi teorii dlia jurnalistyky ta inshyh sociogumanitarnyh specialnostei (2014) [Gender for the Media: A textbook on gender theory for journalism and other social sciences and humanities]. Kyiv. 217 p. [In Ukrainian].
3. Donka Odesy: Nina Strokata v dokumentah i spogadah (2000) [Daughter of Odesa: Nina Strokata in Documents and Memoirs]. Odesa. 274 p. [In Ukrainian].
4. Kis, O. (2017). Ukrainky v GULAGu: vyjyty znachyt peremogty: monografia [Ukrainian women in the Gulag: to survive means to win]: a monograph. Lviv. 288 p. [In Ukrainian].
5. Kovalenko, A. (2015). Komunikiaciina paradygma publicystychnogo dyskursu dysydentiv (na materialii tekstiv Niny Strokatoi) [Communication paradigm of dissident journalistic discourse (based on the texts of Nina Strokata)]. *Dialogue: Media studies*. 2015. Issue 20. pp. 106–115. [In Ukrainian].

6. Kovalenko, A. F. (2022). Ukrainski dysydeny v oboroni svoih konstytuciinyh prav (na materiali publicystychnykh tekstiv 1960 – 1980 rr.) [Ukrainian dissidents in the defense of their constitutional rights (based on the material of journalistic texts of the 1960s-1980s)]. *Ludyna maie parvo: socialno-gumanitarnyi dyskurs u konteksti reformaciinykh procesiv v Ukrainy: materialy kruglogo stolu 17 lystopada 2022 roku*. Odesa. pp. 51–53. [In Ukrainian].
7. Konstitucia (Osnovnoi zakon) SSSR v redakcyi ot 13 dekabria 1962 g. [The Constitution (Basic Law) of the USSR as amended on December 13, 1962]. URL: <http://www.rusconstitution.ru/library/constitution/articles/9598/> (accessed: 18.10.2022). [In Russian].
8. Konstytucia (osnovnii zakon) Ukrainskoi socialistychnoi respubliky [Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Socialist Republic]. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (accessed: 18.10.2022). [In Ukrainian].
9. Petrenko, I. (1971). S kem je Vy, Strokatova? [Who are you with, Strokatova?] *Znamia kommunizma*. March 6. [In Russian].
10. Svitlychna, N. (2015). Alla Gorska [Alla Horská]. *Dusha ukrainskogo shistdesiatnyctva*. Kyiv. pp. 614–624. [In Ukrainian].
11. Svitlychna, N. Zustrich z presoiu v m. Montreal, Kanada 1 bereznia 1979 roku [Meeting with the press in Montreal, Canada on March 1, 1979]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TdrGRTY7bTA> (accessed: 18.10.2022). [In Ukrainian].
12. Svitlychna, N. (1983). Pogrom z prodovjenniam (II) [Pogrom with continuation (II)]. *Suchasnist*. Vol. 4. pp. 72–99. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Suchasnist/1983_N04_264/ (accessed: 18.10.2022). [In Ukrainian].
13. Strokata, N. (1983). Storinka Niny strokatoi: Pro pokarannia golodom [Nina Strokata's page: On the punishment of starvation]. *Vira*. Vol. 4 (32), p. 19. [In Ukrainian].
14. Strokata, N. (2005) Tiuremno-tabirni antysvit [Prison and camp antiworld]. Donka Odesy: Nina Strokata v dokumentah i spogadah. Odesa. pp. 228–232. [In Ukrainian].
15. Hamedova, O. (2019). Ideologia, gender, dyskurs: novi pidhody do vyvchennia istorii presy [Ideology, gender, discourse: new approaches to the study of the history of the press]. *Visnyk Lvivskogo universitetu*. Issue 46. pp. 49–56. [In Ukrainian].